

دانشگاه پیام نور

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته: تاریخ ایران اسلامی

دانشکده: ادبیات و علوم انسانی

گروه: تاریخ

عنوان پایان نامه:

پزشکی در دوره آل بویه

استاد راهنما: جناب آقای دکتر هوشنگ خسرو بیگی

استاد مشاور: جناب آقای دکتر فرید قاسملو

پژوهشگر: رقیه سادات عظیمی

بهار ۱۳۸۹

تاریخ
شماره
پوست

دانشگاه پیام نور استان تهران

ایران اسلامی
علوم، تحقیقات و فناوری

تصویب نامه

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته تاریخ ایران اسلامی تحت
عنوان:

"پزشکی در دوران آل بویه"

تاریخ دفاع: 89/01/25 ساعت: 13:30-15

نمره: خوز (۵۰٪) درجه ارزشیابی: کمال

هیات داوران:

امضاء	مرتبه علمی	نام و نام خانوادگی	داوران
	استاد	دکتر خسرو بیگی	استاد راهنما
		دکتر قاسمی	استاد مشاور
	استاد	دکتر رضوی	استاد داور
	استاد	دکتر طهماسبی	استاد داور
			نماینده تحصیلات تکمیلی

خیابان انقلاب،
ستاد نجات اللهی،
خیابان سپید،
شماره ۲۳۳
تلفن: ۸۸۸۰۱۰۹۰
شماره: ۸۸۹۰۳۱۵۸
الکترونیکی:
Info@tpnu.a
الکترونیکی:
http://www.tpn

تقدیم به:

پدر و برادرم که در کوچه پس کوچه‌های
خاطره هنوز در کوچ نا به‌هنگامشان به سوگ
نشسته‌ام

و

به مادرم که همواره ترانه مهر و شکیبایی را
در گوش من زمزمه می‌کند

و

به همسرم که بهترین همراه و مهربان‌ترین
یار است و به مائده و محمدامین صبورم که
در کنار من تجربه علم آموختند

و

در پایان گرامی می‌دارم یاد و خاطره بزرگ
مردانی که سرمایه جان خود را در راه اعتلای
و بزرگی ایران عزیز نثار کردند.

چکیده

پزشکی از جمله علمی است که تحت تعالیم عالیه اسلام در قرن اول تا سوم با حضور پزشکان جندی شاپور و حمایت تنی چند از خلفای عباسی رشد چشمگیری یافت و سپس با قدرت گیری آل بویه و دست یابی بر بخش‌های غربی به خصوص بغداد، پایتخت جهان اسلام روند این تحولات شتاب بیشتری یافت.

بر همین اساس شناخت جایگاه پزشکی در زمان آل بویه به عنوان حلقه استمرار پیوند دانش پزشکی پیش از اسلام به دوران اسلامی از اهمیت به سزایی برخوردار است. این شناخت و بررسی بر اساس سوالات این پژوهش سامان یافته است، این که:

- ۱- عوامل موثر در تکوین دانش پزشکی در دوره آل بویه کدامند؟
 - ۲- اختصاصات دانش پزشکی دوره آل بویه کدامند؟
 - ۳- بیمارستان‌ها در ایران آل بویه از نظر اقتصادی، آموزشی، بهداشتی و درمانی چه وضعیتی داشتند؟
- اهدافی که در این پژوهش تعقیب می‌گردد عبارتند از: آگاهی بر عوامل موثر در تکوین دانش پزشکی و چگونگی انتقال اطلاعات طبی به اخلاف خود از طریق ترجمه، تالیف و تدریس؛ هم چنین دست‌یابی به اختصاصات پزشکی در این دوره که شامل وضعیت بیمارستان‌ها، شاخه‌های پزشکی، شیوه‌های درمان و ابتکارات آنان می‌باشد.
- نتایج تحقیق، بیانگر آن است که، اولاً قرار گرفتن مرکز علمی جندی‌شاپور در حوزه قلمرو سیاسی آل بویه نقش موثری در سامان‌دهی و ارتقا سطح پزشکی در این دوره ایفاء نموده؛ ثانیاً حمایت‌های بی دریغ امرای آل بویه بخصوص عضدالدوله موجبات ارتقاء سطح بهداشت و درمان جامعه را به همراه داشته‌است؛ پیامد عوامل فوق، جذب دانشمندان و پزشکان برجسته‌ای بود که بدون توجه به مشکلات گوناگون، به بهترین وجه به امر پزشکی و حتی انتقال اطلاعات طبی خود از طریق تهیه کتاب و حفظ آنها به صورت تالیف؛ ترجمه چنان کارنامه درخشانی از خود به جای گذاشتند که به جرات می‌توان گفت حاصل تجربیات آنان پایه و اساس تمدن پزشکی غرب بوده است.

کلید واژه

واژگان کلیدی: آل‌بویه - بیمارستان - بغداد - پزشکی - جندی شاپور

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	چکیده
۱	مقدمه
	فصل اول - کلیات تحقیق
۵	۱-۱- بیان مساله
۵	۱-۲- پیشینه تحقیق
۵	۱-۳- فرضیه‌های تحقیق
۶	۱-۴- اهداف تحقیق
۶	۱-۵- روش انجام تحقیق
۷	۱-۶- ارزیابی منابع
	فصل دوم- دانش پزشکی از جندی شاپور تا بیمارستان عضدی
۱۴	۲-۱- مروری بر دانش پزشکی در جندی شاپور
۱۹	۲-۲- پزشکی در دوره اموی
۲۱	۲-۳- دانش پزشکی از آغاز خلافت عباسی تا قرن چهارم هجری
۲۹	۲-۴- طب نبوی
	فصل سوم - نهضت ترجمه
۳۲	۳-۱- ناقلان کتب طبی در دوره اموی
۳۳	۳-۲- نهضت ترجمه در دوره عباسی
۳۹	۳-۳- مترجمین دانش پزشکی در زمان عباسیان
۴۲	۳-۴- پیامد های نهضت ترجمه

فصل چهارم - اوضاع سیاسی و فرهنگی در دوره آل بویه

۴۶ ۱-۴- آل بویه از آغاز تا معزالدوله
۵۵ ۲-۴- حکومت عضدالدوله
۶۰ ۳-۴- افول و سقوط آل بویه
۶۵ ۴-۴- اوضاع علمی و فرهنگی در دوره آل بویه

فصل پنجم - پزشکی در دوره آل بویه

۷۴ ۱-۵- بیمارستان های دوره آل بویه
۷۶ ۱-۱-۵- بیمارستان عضدی
۸۰ ۲-۱-۵- بیمارستان شیراز
۸۱ ۳-۱-۵- بیمارستان اصفهان
۸۱ ۴-۱-۵- بیمارستان سیار
۸۲ ۵-۱-۵- تیمارستان
۸۲ ۲-۵- مقررات پزشکی
۸۶ ۳-۵- شاخه های پزشکی
۸۶ ۱-۳-۵- روان پزشکی
۸۹ ۲-۳-۵- چشم پزشکی
۹۱ ۳-۳-۵- جراحی
۹۲ ۴-۳-۵- گیاه شناسی و داروسازی و داروخانه
۹۲ ۴-۵- شیوه های درمانی
۹۶ ۱-۴-۵- ابتکارات و نوآوری در پزشکی

فصل ششم-طیبیان دوره آل بویه

۹۹	۱-۶-زندگی نامه و آثار طیبیان
۱۵۱	نتیجه گیری
۱۵۵	منابع و ماخذ
۱۶۵	پیوست ها

مقدمه

طی دوران حکومت آل بویه پزشکی به صورت شگفت‌انگیزی پیشرفت کرد، تحقیق و مطالعه جنبه جدی‌تر و دقیق‌تری به خود گرفت و به جای رساله‌های کوتاه علمی دایره‌المعارف‌های جامع پزشکی بوسیله مسلمین تالیف شد؛ تحقیقات تجربی و مطالعات بالینی هم از نظر دور نماند؛ از یک سو بیماری‌های منطقه‌ای و محلی مورد تحقیق قرار گرفته و از سوی دیگر بهداشت تن و روان را مورد مطالعه قرار دادند؛ و در کنار این موارد، عملکرد جداگانه‌ی هریک از اندام‌ها را مورد بررسی قرار دادند؛ و از جهتی نیز در فنون درمانی و داروسازی به کشفیات تازه‌ای دست یافتند. دولت مردان آل بویه هم چنین از ساخت بیمارستان نیز غافل نمانده و در شهرهای مهمی چون بغداد، اصفهان و شیراز مراکز درمانی که ضمن درمان بیماران، مراکزی برای تحقیق و مطالعه پزشکان به شمار می‌رفته‌اند را پایه‌گذاری کردند. حاصل این فعالیت‌ها تدوین کتاب‌های متعدد پزشکی بود.

در حال حاضر ما وارثان دانش بی‌نظیر نیاکانمان هستیم، اما برخی اندیشمندان بر خلاف عقیده عده‌ای که معتقدند زمان آن پزشکی به سرآمده، بر این باورند که پزشکی دوران اسلامی یک پزشکی تجربی است که می‌تواند به عنوان منبع غنی دانش مورد بهره‌برداری قرار گیرد؛ علاوه بر آن، از آن جایی که هیچ‌گاه علوم‌ی که در دسترس ما هستند یکباره ساخته و پرداخته نشده، بلکه گذشتگان با امکانات بسیار اندک خود در هر دوره‌ای جزیی بر آن افزودند، تا سازمان امروزی آن شکل گیرد؛ ما نیز چاره‌ای نداریم جز این که برای دانستن ارزش این سازمان علمی به گذشته رجوع کرده عقاید جدید و قدیم را با هم مقایسه کنیم. هدف این پایان‌نامه بررسی فراز و نشیب‌های علم پزشکی در دوره آل بویه با تکیه بر منابع اصلی است و تلاش می‌نماید تا گامی هر چند کوتاه در شکل‌گیری ارتباط بین گذشته و حال این علم برداشته شود.

مطالب این پایان‌نامه در پنج فصل تنظیم شده است. در فصل اول ادبیات تحقیق گنجانده شده است، فصل دوم با عنوان، علم پزشکی از جندی شاپور تا بیمارستان عضدی، سعی دارد با زیر مجموعه‌هایی چون دانش پزشکی در جندی شاپور، در دوره امویان و سپس عباسیان، نگاهی

اجمالی به پزشکی و پزشکان در این دوران داشته باشد. و در ادامه، مطلب مختصری نیز راجع به طب نبوی بیان شده است.

فصل سوم با عنوان، نهضت ترجمه، به بررسی نقش ترجمه در پویایی تمدن اسلامی به خصوص علم پزشکی می‌پردازد؛ آن هم در زیر مجموعه‌هایی چون نهضت ترجمه در دوره امویان، نهضت ترجمه در زمان عباسیان، مترجمین علم پزشکی، و پیامدهای آن خلاصه شده است.

فصل چهارم با عنوان، اوضاع سیاسی و فرهنگی در دوره آل‌بویه، ابتدا به شمه‌ای از چگونگی شکل‌گیری این فرمانروایی، حکومت آل‌بویه از علی عمادالدوله تا عضدالدوله پرداخته، سپس دوران شکوفایی و دوران افول آن را بررسی نموده و نهایتاً اوضاع علمی و فرهنگی در دوره آل‌بویه مد نظر قرار می‌دهد.

فصل پنجم با عنوان، علم پزشکی در دوره آل‌بویه، علم پزشکی را در این دوره با تکیه بر فصول گذشته مورد بررسی قرار می‌دهد. این مبحث هم شامل زیرمجموعه‌های چون بیمارستان‌ها، تشکیلات آن که شامل ساختار و تعدد آن می‌گردد؛ مقررات پزشکی، اگر چه به علت کمبود منابع، بسیار مختصر بدان پرداخته شده است اما باز هم مطالب مفیدی را در بر دارد. شاخه‌های علم پزشکی چون چشم پزشکی، روان پزشکی، جراحی، گیاه شناسی نیز در این بخش گنجانده شده است. مطلب آخر این فصل به شیوه‌های درمانی و ابتکارات دانشمندان و پزشکان دوره آل‌بویه، تا جایی که منابع اجازه می‌دهد، می‌پردازد.

فصل ششم، زندگی‌نامه پزشکان این دوره؛ حتی اگر دوران کوتاهی از عمر خویش را در قلمرو این حکومت گذرانده باشند؛ مورد بررسی قرار گرفته و در طی پژوهش زندگی‌نامه، تالیفات و آثار آنان نیز فهرست شده است.

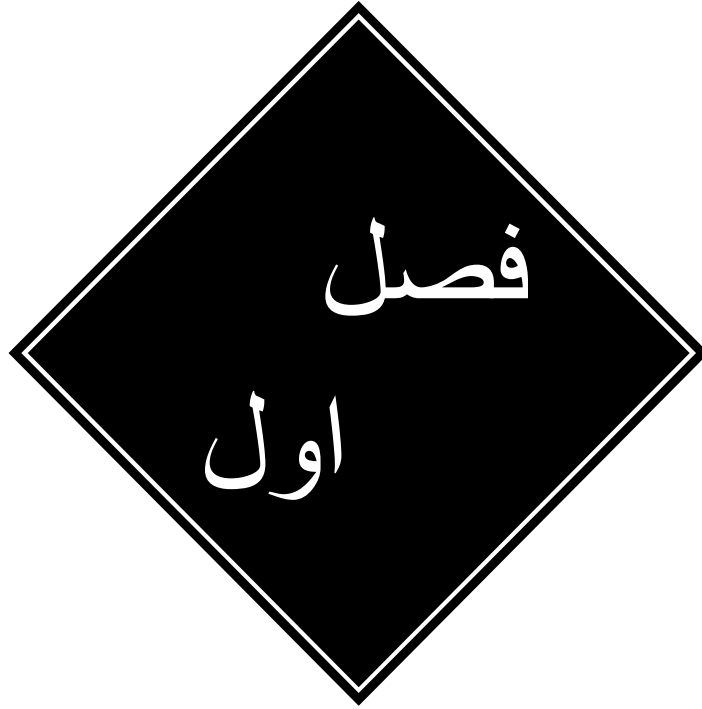
در جریان تحقیق بزرگترین مشکل، کمبود تعداد منابع در حوزه پزشکی قرون اولیه اسلامی بود؛ چرا که بیشتر منابع دست اول به اوضاع سیاسی پرداخته و از بررسی مباحث پزشکی، بهداشت و درمان دوره آل‌بویه غافل مانده‌اند، به همین خاطر ما اطلاعات بسیار ناچیزی از بیماری و سطح بهداشت مردم در محدوده مورد بحث داریم. از دیگر مشکلات، وجود برخی اصطلاحات طبی در حین انجام کار بود که روند تحقیق را کند می‌نمود.

در اینجا بر خود لازم می‌دانم سپاس و احترام عمیق خود را به حضور همه استادان ارجمندی که با تدریس و تحقیق، چراغ علم و دانش را در این سرزمین روشن نگاه داشته‌اند تقدیم نموده؛ و هم چنین از زحمات بی‌شائبه استاد راهنمای فاضل و دانشمند جناب آقای دکتر هوشنگ خسرو-بیگی که با راهنمایی‌های مشفقانه در طول تحقیق، اینجانب را آگاهی دادند و در جهت روشن نمودن نقاط مبهم مرا یاری نمودند، تشکر و قدردانی نمایم.

هم چنین از زحمات بی‌دریغ استاد بزرگوار و ارجمند جناب آقای دکتر فرید قاسملو که در این پایان نامه استاد مشاور بوده‌اند و با درایت تمام در تصحیح اشتباهات، مرا یاری نموده‌اند، کمال امتنان را نمایم. هم چنین از کتابداران گرامی کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه تهران، فرهنگستان علوم پزشکی، کتابخانه دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه تشکر می‌نمایم؛ و نهایتاً از استاد بزرگوار و چهره ماندگار این سرزمین دکتر رواقی که با صمیمیت و خلوص تمام، اجازه استفاده از کتابخانه شخصی را داده و مرا در بهبود این مجموعه یاری نمودند، و هم چنین از خواهر گرامی سیده زلیخا عظیمی که در امر ترجمه متون عربی مرا یاری نمودند، سپاسگزارم.

بهار ۱۳۸۹

رقیه سادات عظیمی

کلیات تحقیق

۱-۱- بیان مساله

پایه‌های علم پزشکی توسط گذشتگان پی‌ریزی شده و در هر دوره اطلاعاتی بر آن افزوده شده است تا به صورت امروزی در آمده است. اگر بخواهیم ارزش این علم را دریابیم چاره‌ای نداریم جز این که برای کسب آگاهی و دستیابی به اطلاعات نیاکان، به تاریخ رجوع کنیم. با توجه به این که پزشکی در دوره آل بویه کمتر مورد توجه قرار گرفته است ضرورت دارد تا جایگاه این علم، روش و اطلاعات پزشکی طبیبان و پزشکان دوره آل بویه در طی یک پژوهش تاریخی مورد بررسی قرار گیرد.

سوالاتی که در این پژوهش مطرح است عبارتند از:

- ۱- عوامل موثر در تکوین دانش پزشکی در دوره آل بویه کدامند؟
- ۲- اختصاصات دانش پزشکی دوره آل بویه کدامند؟
- ۳- بیمارستان‌ها در ایران دوره آل بویه از نظر اقتصادی، آموزشی، بهداشتی، درمانی چه وضعیتی داشتند؟

۲-۱- پیشینه تحقیق

در خصوص تاریخ پزشکی در دوره آل بویه تاکنون پژوهش جامعی تحقق نیافته است به جز کتاب تاریخ طب در دوره آل بویه اثر احمد محدثی انتشارات تبریز، قابل ذکر است که کتاب مذکور فاقد جامعیت و اهداف مندرج در این طرح پیشنهادی می باشد.

۳-۱- فرضیه‌های تحقیق

- ۱- توسعه قلمرو آل بویه در سرزمین‌های غربی ایران و استقرار دانشگاه جندی شاپور و دانشگاه پزشکی بغداد در این محدوده جغرافیایی، در ساماندهی و ارتقاء سطح دانش پزشکی در حکومت آل بویه موثر بوده است.

- ۲- توجه حکمرانان آل‌بویه به وضعیت رفاهی رعایای خود و عوامل موجود، این دوره را واجد ویژگی‌های خاصی در ارتقاء سطح دانش پزشکی ساخته است.
- ۳- با توجه به اهمیت امرا و وزرای آل‌بویه در توجه به دانش پزشکی و سابقه تاریخی قلمرو آنان در ایجاد بیمارستان‌های مهم، مراکز درمانی در دوره آل‌بویه در وضعیت بسیار مناسبی بوده است.

۴-۱- اهداف تحقیق

- ۱- شناخت کلی فراز و نشیب علم پزشکی از تاسیس جندی‌شاپور تا تاسیس بیمارستان عضدی.
- ۲- آشنایی با علم پزشکی در دوره آل‌بویه.
- ۳- شناخت مهمترین مراکز علمی - درمانی (شامل بیمارستان و تیمارستان) در این دوره.
- ۴- تبیین مساعی پزشکان ایران دوره اسلامی دوره آل‌بویه در توسعه دانش پزشکی.

۵-۱- روش تحقیق

پژوهش انجام گرفته بر اساس شیوه‌ی کتابخانه‌ای سامان یافته است که ابتدا مطالب فیش برداری شده و سپس با استفاده از شیوه تحلیل مطالب، بررسی انجام شده و نهایتاً پایان نامه تدوین گردید.

۱-۶- نقد و بررسی منابع

منابع مورد بررسی برای انجام این پژوهش را می‌توان به سه دسته تقسیم کرد، تواریخ عمومی، فرهنگ رجال پزشکی و پژوهش‌های معاصر است. در آغاز موضوع تحقیق ایجاب می‌کرد تاریخ‌های عمومی مورد توجه و بررسی قرار گیرند. از مهمترین این منابع می‌توان از تاریخ‌های عمومی چون الکامل ابن اثیر، تاریخ ابن خلدون، مختصرالدول ابن العبری و تاریخ گزیده و در نهایت اثر ارزشمند ابن مسکویه نام برد.

۱-۶-۱- تواریخ عمومی

-عزالدین ابوالحسن علی بن ابی‌الکرم شیبانی، معروف به ابن اثیر، در سال ۵۵۵ هجری قمری در جزیره ابن‌عمر که یکی از جزایر رودخانه دجله است، به دنیا آمد و در سال ۶۳۰ هجری قمری درگذشت.

معروف‌ترین اثر او الکامل فی التاریخ یا تاریخ کامل است که به عربی نوشته شده است؛ و در آن وقایع عالم را از ابتدای خلقت تا سال ۶۲۸ هجری آمده است. ابن اثیر با آن که هم دوره با استیلای مغول بوده و در جمع‌آوری مطالب و نگارش وقایع از آثار دیگر مورخان بهره برده است اما اثر او آن اندازه مهم و جامع بوده است که نسوی در سیرت جلال‌الدین منکبرنی دقت نظر او را ستوده است (نسوی، ۱۳۶۵: ۴). تاریخ ابن اثیر به منظور بررسی تاریخ ایران و جهان اسلام مرتبط با موضوع پایان‌نامه مورد استفاده قرار گرفته است.

- ولی‌الدین عبدالرحمن بن محمد بن خلدون تونسسی، مشهور به ابن خلدون، در سال ۷۳۲ هجری قمری در تونس به دنیا آمد و سپس به قاهره رفت و به سمت قاضی القضاتی منصوب شد. ابن خلدون در سال ۶۰۸ درگذشت. او مولف کتابی است به نام العبر و دیوان المبتدا و الخیر فی ایام العرب و العجم و البربر که در تاریخ عمومی و در هفت مجلد است. ابن خلدون در این کتاب مطالب را به ترتیب دولت‌ها مرتب کرده است. از دیگر تالیفات ابن خلدون مقدمه‌ای است که بر اساس فلسفه تاریخ نوشته شده است.

تاریخ ابن خلدون به دلیل ذکر مطالب جامع و در عین حال ارزنده و منطقی مورد توجه است؛ نویسنده در جلد دوم این کتاب مفصل جریانات دوران آل‌بویه را به رشته تحریر درآورده است. ابن خلدون به دلیل دیدی واقع بینانه و منطقی، مطالب بسیار جالب و جامع و در عین حال ارزنده‌ای را ارائه داده است؛ لذا این منبع را هم می‌توان یکی از مهمترین منابع موثق نسبت به جریانات پژوهش حاضر برشمرد.

- گریگورس ابوالفرج بن هارون، مشهور به ابن‌العبری، از مورخین و پزشکان مشهور و از دانشمندان قرن هفتم هجری قمری است که در سال ۶۲۳ ه.ق در شهر ملطیه متولد شد، پدرش نیز پزشکی حاذق و دانشمندی به نام بود. او معاصر ارغون‌خان مغول و عطاملک جوینی بود؛ که از بیم حمله مغول ملطیه را ترک گفته و به انطاکیه گریختند. ابن‌العبری از خود آثار زیادی در فلسفه و کلام باقی مانده است.

مهمترین آثار وی مختصرالدول، که در خصوص تاریخ دولت‌های دهگانه است و شامل هشت دولت مربوط به قبل از اسلام و دولت نهم که تاریخ پادشاهان عرب مسلمان از ابتدای تاریخ اسلام تا سقوط بغداد را در بر گرفته است. از اطلاعات این کتاب در ارتباط با تاریخ سیاسی به خصوص اشارات او در مورد تاریخ پزشکی بهره گرفته شده است.

- احمد بن محمد بن یعقوب معروف به ابن مسکویه، یکی از مورخان نامی و فیلسوف ایرانی عربی‌نویس است. او خود در دولت آل‌بویه به نزد ابومحمد مهلبی وزیر معزالدوله، ابن‌العمید و سپس در خدمت عضدالدوله دیلمی و صمصام‌الدوله بسر می‌برد و به همین علت اثر مهم او یعنی تجارب‌الامم یکی از مهمترین منابع این دوره مورد توجه قرار گرفته است. این کتاب از وقایع تاریخ جهان از طوفان نوح آغاز شده و تا سال ۳۶۹ هجری قمری ادامه دارد؛ از این کتاب درغنی ساختن مطالب این پایان نامه در فصل چهارم استفاده شده است. او هم چنین در طب و اخلاقیات نیز تالیفات زیادی از خود به یادگار گذاشته است. در این پژوهش به خصوص در فصل چهارم از این منبع استفاده شده است.

بر تجارب الامم ذیل‌های متعددی نوشته شده است از جمله ذیل ابوشجاع محمد بن حسین ملقب به ظهیر الدین الروذراوری که از سنه ۳۶۹ الی ۳۸۹ ه.ق را در بردارد که در بخش‌هایی از این پایان نامه مورد استفاده قرار گرفته است.

- حمدالله بن ابوبکر مستوفی قزوینی شاعر و مورخ و جغرافی نویس ایران در قرن هشتم هجری است. وی به همراه پدر خود با عنوان مستوفی در دستگاه ایلخانان مشغول خدمت شدند. مستوفی از حمایت خواجه رشیدالدین برخوردار بوده و در دیوان مالیات دارای مشاغل مهمی بود. یکی از مهمترین آثار او تاریخ‌گزیده که خلاصه‌ای از تاریخ عمومی عالم از آغاز آفرینش تا دوران وزارت خواجه غیاث الدین محمد رشیدی می‌باشد. روش نگارش وی ساده روان و خالی از تکلف است. از این کتاب در بخش تاریخ آل‌بویه استفاده گردیده است. دیگر از کتب او ظفر- نامه و نزهت القلوب می باشد.

۱-۶-۲- فرهنگ‌های رجال پزشکی

-محمد بن اسحاق ابی یعقوب الندیم صاحب الفهرست، در سال ۲۹۷ هجری قمری در بغداد به دنیا آمد، و در تاریخ ۳۸۵ درگذشت. به شغل وراقی و کتابفروشی اشتغال داشت و اثر معروف وی الفهرست یا فهرست ابن‌ندیم است که به زبان عربی نوشته شده و مشتمل بر فهرست کتابهای تالیف شده در موضوع های مختلف تا زمان مولف است.

این مجموعه از مهمترین آثار در زمینه کتابشناسی بوده و حاوی اطلاعات عمومی تاریخی مهمی می‌باشد که در کمتر منبعی می‌توان یافت. این کتاب از جمله مهمترین منابع مورد استفاده در تمامی فصول این پایان نامه برای شناسایی آثار پزشکی به شمار می‌رود.

- از مشهورترین آثار رجال شناسی پزشکی، کتاب تاریخ الحکما است. جمال الدین ابوالحسن علی (۶۶۱-۵۶۸) معروف به قفطی، مولف این اثر در شهر قفط در مصر بدنیا آمد، و بعدها یکی از رجال و وزراء حکام ایوبی حلب گردید.

مهمترین اثر او تاریخ الحکما به زبان عربی که مشتمل بر زندگی نامه فلاسفه و ریاضی دانان و طبای یونانی و اسلامی، اختر شناسان از عرب و عرب نویس از قدیم الایام تا زمان مولف است. تاریخ الحکما بعد از سال ۶۲۴ هجری قمری تالیف شده است. اسامی بر حسب حروف هجا مرتب شده که در هر حرف تقدم اشخاص بر حسب زمانی آنها در نظر گرفته شده است. می توان گفت یکی از مهمترین منابع در تاریخ پزشکی به شمار می رود؛ چرا که حاوی مطالبی است که در منابع دیگر یافت نمی شود. در این پایان نامه به دفعات از آن استفاده شده است.

-موفق الدین ابوالعباس احمد بن قاسم سعدی خزر جی، مشهورترین پزشک خاندان ابی اصیبعه بود. او پزشکی ماهر که سی و چهار سال از عمر خود را علاوه بر کارهای درمانی به نگارش کتاب گذراند. مهمترین کتاب او عیون الانباء فی طبقات الاطباء است که عمده ترین منبع آگاهی ما از تاریخ طب اسلامی تا روزگار اوست. بسیاری از مطالب طبقات الاطباء الحکما نگاشته ی ابن جلجل در این کتاب یا عیناً نقل یا خلاصه شده است.

تقسیم بندی کتاب بر حسب زمان و مکان زندگی صاحبان ترجمه ها است؛ در ابتدا از پیدایش دانش پزشکی و مراحل نخستین آن نوشته و سپس شرح حال پزشکان یونان، پزشکان عرب در آغاز عصر اسلامی پزشکان سریانی در آغاز عصر عباسی، مترجمان کتاب های پزشکی از یونانی به عربی، پزشکان عراق و جزیره و دیار بکر، پزشکان بلاد عجم، هندوستان مغرب مصر و شام در پی آن می آید. این کتاب نیز در بیشتر فصول این پایان نامه مورد استفاده قرار گرفته است.

-اثر بعدی کتاب نامه دانشوران ناصری است. نامه دانشوران ناصری کتابی به فارسی که توسط گروهی از مولفان در سال ۱۲۹۴ هجری قمری به فرمان ناصرالدین شاه و زیر نظر علی قلی میرزا اعتضادالسلطنه نوشته شده است. مولفان آن: حاج میرزا ابوالفضل ساوجی، میرزا حسن طالقانی، ملا آقا عبدالوهاب قزوینی و محمد مهدی عبدالرب آبادی می باشند. موضوع کتاب شرح حال بزرگان و استادان علوم در تمامی فنون می باشد؛ مطالب به صورت الفبایی تنظیم شده، و در هفت جلد جمع آوری شده است.

می‌توان گفت در خصوص پرداختن به زندگی پزشکان دوره آل بویه تا حدودی کل منابع را پوشش داده است. در پژوهش حاضر در فصول مختلف از آن استفاده شده است.

۱-۶-۳- پژوهش‌های معاصر

-در میان محققان غیر ایرانی مهمترین اثر، تاریخ پزشکی ایران و سرزمین‌های خلافت شرقی اثر سیریل لویداگود (۱۸۹۲-۱۹۷۰) که در سال ۱۹۲۶ پزشک سفارت انگلیس می‌باشد. این کتاب یکی از تحقیقات معتبر در تاریخ پزشکی است که از روزگار کهن آغاز شده و تا زمان نویسنده را در بر می‌گیرد.

محتوای کتاب بیان وضعیت پزشکی، تا حدودی تاریخ اجتماعی، زندگی‌نامه و آثار و تالیفات برخی از پزشکان می‌باشد، که در این میان یک فصل جداگانه را هم در خصوص ابن سینا و رازی در نظر گرفته است؛ البته در نگارش این پایان نامه مطالب این کتاب به دفعات مورد استفاده قرار گرفته است.

-تاریخ طب در ایران پس از اسلام کتابی است که توسط دکتر محمود نجم‌آبادی نوشته شده است؛ این کتاب ضمن شرح حال پزشکان، مترجمان و آثار و تالیفات آنان، به مراکز مهم علم طب و نحوه انتقال آن به سرزمین‌های اسلامی پرداخته و علاوه بر آن فصل جداگانه‌ای هم در خصوص بیمارستان‌ها در نظر گرفته شده است. مطالب این کتاب تاریخ پزشکی را تا قرن ششم هجری در بر می‌گیرد.

-سزگین، محمد فواد، در سال ۱۳۴۳.ه.ق/۱۹۲۴م در استانبول به دنیا آمد. او بعد از ادامه تحصیلات در این شهر به یاری دوستش والی هارتنر راهی فرانکفورت شد، او در این شهر کتاب معروف تاریخ التراث العربی را به پایان رسانید. سزگین علاوه بر تحقیق و پژوهش، کرسی تدریس در رشته تاریخ علوم طبیعی و علوم عربی اسلامی در دانشگاه فرانکفورت را به دست

گرفت. او برای گسترش تحقیقات تاریخ علوم اسلامی و تداوم طرح‌های پژوهشی در این حوزه در ۱۹۷۰ تأسیس "مؤسسه تاریخ علوم اسلامی و عربی" را به مرکز اروپا پیشنهاد کرد که با تلاش او در سال ۱۹۸۱-۱۹۸۲ شکل گرفت.

مهم‌ترین اثر او تاریخ التراث العربی، در کتابشناسی و فهرستنگاری نوشته‌های عربی - اسلامی است. این اثر برای نخستین بار در ۱۹۶۷م در مؤسسه بریل لیدن منتشر شد و تا ۱۹۸۴ نه جلد در موضوعات زیر به تدریج منتشر شد: جلد اول، علوم قرآنی (شامل قرائات و تفاسیر)، حدیث، تاریخ، فقه، عقاید و تصوف؛ جلد دوم، شعر؛ جلد سوم، پزشکی، داروسازی، جانورشناسی، دام‌پزشکی؛ جلد چهارم، کیمیا، شیمی، گیاه‌شناسی، کشاورزی؛ جلد پنجم، ریاضیات؛ جلد ششم، نجوم؛ جلد هفتم، احکام نجوم؛ جلد هشتم، فرهنگ‌نگاری؛ و جلد نهم، دستور زبان است. لازم به ذکر است که جلد سوم این اثر در ارتباط با موضوع این مورد استفاده و بهره برداری قرار گرفت.

- آخرین اثر در این مجموعه، تاریخ طب در دوره آل بویه اثر احمد محدثی است. این کتاب در سال ۱۳۷۷ ش در شهر تبریز به چاپ رسید و شامل چهار فصل می باشد؛ فصل اول در خصوص تاریخچه طب، فصل دوم طب اسلامی، فصل سوم علی بن عباس مجوسی طبیب عضدالدوله و در فصل چهارم اخلاق پزشکی را گنجانده است. کتاب تاریخ طب در دوره آل بویه با آن که به بیمارستان‌ها، مراکز درمانی و شاخه های علم پزشکی در این دوره پرداخته است ولی توانسته اطلاعات مفیدی و منسجمی را در خصوص تنی چند از طبیبان آن دوره بخصوص علی بن عباس مجوسی و اثر معروفش کامله الصناعه در اختیار قرار دهد.